

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Csendek

Párhuzamos verstörténetek

Teremtmény szemben a Teremtő csendjével

1975-ben született. Irodalomtörténész, kritikus, az Új Forrás szerkesztője, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Legutóbbi írását 2015. 4. számunkban közöltük.

Minden különösebb kockázat nélkül fogalmazhatjuk meg azt a tételmondatot, mely szerint a modern ember, s ezzel együtt a modern irodalom *egyik* meghatározó világ- és léttapasztalata Isten hiányának átélése. A 20. század magyar és egyetemes történelme számtalan olyan válsághelyzetet eredményezett, mely az egyén személyes kríziseként engedte megtapasztalni Isten csendjét, az embertelenségekre adható isteni válasz elmaradását, a transzcendens beavatkozás önmagában is irracionális vágyának beteljesületlenségét. A lehetséges példák közül Babitsot idézem, mindenekelőtt is nagy világháborús verseit. Nemcsak a versekben feltörő indulat érdemel figyelmet ezekben a szövegekben, hanem mindezek forrása: a történelmet alakító transzcendens erők mibenléte, a Gondviselés megtartó erejére vonatkozó hitben való elbizonytalanodás is. Az 1916 márciusában keletkezett *Húsvét előtt* apokaliptikus víziójában a pusztítás és pusztulás létezőn túli okát a kései Vörösmartyt idéző „pokoli Malom” képe szimbolizálja, s éppen az ezáltal is kifejeződő hit indokolhatja a vers utolsó harmadában bekövetkező hangulati-szemléleti váltást, mely a negatív, embert pusztító, démonikus erők megtapasztalása közepett képes megőrizni a reményt a gonosz ellentétékeként működő isteni Gondviselésben. Nem telik el egy év sem, s a '17 februárjában írt *Fortissimo* már a „történelem Istenének” teljes passzivitását vizionálja. Amíg a *Húsvét előtt*ben a békevágy kimondása hozhatná el a vágyott feltámadást, addig a *Fortissimoban* jelentős modalitásváltás is történik: a békevágy himnikus felhangzása helyett a költő káromlással és istentagadással kívánja felébreszteni az alvó, vagy talán halott Istent.

Közismert, hogy a vers megjelenése után Babitsot „vallás elleni vétség” vádjával perbe fogták, s azt a Nyugat számot, melyben a *Fortissimo* megjelent, a hatóság elkobozta. Talán összefüggésben lehet ezzel az az újabb hangnembváltás, mely a '17 márciusában született *Zsoltár gyermekhangra* című versben ragadható meg, s mely visszaül a *Fortissimo* istentagadó indulatára is („Néha átokkal panaszlom / de Ő így szól: »Nem haragszom!« // Néha rángatom, cibálom: — / tudja hogy csak őt kívánom.”), s a korábbi versek összefüggésében furcsa feszültséget teremt a Gondviselés és a háborúra, az emberi szenvedésekre való isteni „süketség” között. A bírósági eljárásra válaszként, mintegy maga mentségére a költő *Istenkáromlás* címen védőíratot készített, mely azonban csak Babits halála után évtizedekkel jelent meg. Ebben írja: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hívó lélekben okoznak

nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnek vagy megingottnak, mint a hívő. Éppen a hívő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így.” Babits „hívőségét” a maga korában többször kétségbe vonták, igaz, nemcsak a *Fortissimo* érzelmi töltése, indulata lehetett sértő, de később a hatalom érdekeit propagandával segítő politikai katolicizmus kritikája (*Strófák egy templomhoz*, 1918), s Babitsnak a két világháború között regnáló „keresztény kurzussal” szembeni független értelmiségi magatartása is. 1933-ban a „katolikus költészet”-vita során vele szemben elhangzó vádakra válaszolja a költő: „még mindig krisztusibb esztéta-katolikusnak lenni, mint párt és politikai katolikusnak, aktuális és földi célok szerint”.

*

Aligha találunk a Babitséhoz hasonló negatív gesztusokra Sík Sándor élet- és pályatörténetében. Mégis, annak ellenére, hogy Sík piarista szerzetestanárként, cserkészvezetőként, költőként, drámaíróként és egyetemi tanárként a két világháború közötti korszak minden oldalról megbecsült tagja volt, a harmincas évek végétől a magyar és világpolitikai változások számára is személyes krízishelyzetet teremtettek. Sík 1938 karácsonyán, a második zsidótörvény tervezetének benyújtásakor volt kénytelen szembesülni azzal, hogy az eredeti javaslat szerint ő is a törvény hatálya alá esik. A következő években a háborús szenvedés fokozódása, s szeretett tanítványának, Radnótinak és másoknak az üldöztetése tovább mélyítette benne az emberiség fenyegetettség-érzetét. Ebben a történelmi és személyes válsághelyzetében tapasztalta meg Sík a világ diszharmonijában Isten némaságát. A zsoldáros hangján Babits *Fortissimo*jára is (s rajta keresztül Nietzsche nevezetes szentenciájára) visszautalva ébreszti ekkor az alvó Istent a *Ne aludj, Uram!* című versben. Az emberiség szenvedése felett érzett elkeseredettség a vers negyedik szakaszában éri el érzelmi tetőpontját:

*És mi lesz, Uram, — jaj, ne vedd el!
Világunk emelő kezéddel?
Mert káromlunk és megvetünk,
Uram, Uram,
Meghalsz-e végképp minékünk?*

A következő strófákban azonban az emberiség szenvedésének egyetemes horizontját a versbeszélő személyes nézőpontja váltja fel. Saját egzisztenciális válságának negatívumából az Istenbe vetett töretlen bizalomnak a megvallása lendíti át az emberiség sorsát is

megváltó remény pozitívumába, s a vers zárata — mely az Istennel az igazak megmentéséért alkudozó Ábrahám hangját is megidézi — oldja fel a szubjektumban felhalmozódó érzelmi feszültséget:

*Add meg nekem, ó meleg Isten,
Szívem rajtad fölmelegítsem:
Hátha utóbb hozzám melenget
A bújdosó
Igazak közül még kilencet!*

A teremtmény csendje szemben a Teremtővel

A csendnek másik formája a Teremtővel való találkozásra készülő teremtmény csendje. Ez lehet a meditáció vagy a misztika csendje, de lehet a végső találkozás, a halál előtti csend is. A haldoklás szó nélkülisége.

*

Közbevetőlegesen: Talán véletlen, talán nem, mindesetre érdekes az a párhuzam, ahogyan Rónay György emlékszik vissza a haldokló Babitsnál és a haldokló Sík Sándornál tett utolsó látogatására. Előbbiről a *Babits a betegágyon* című versben ezt olvashatjuk:

*szökve a néma házon át — jaj! —
magára hagytam a halállal,
ahogy, egy évvel azelőtt, kiszáradt
csontbörtönében haldokló apámat...
a síp sikoltott szakadatlan,
és ő nem bírta abbahagyni,
és én nem bírtam elszaladni,
pedig az ajtó nyitva volt,
s csak néztük egymást iszonyodva,
amíg a gége sípja szólt —*

mikor már elszorult a torka...

Sík Sándorra pedig naplójában emlékezik ekképpen: „Délután a haldokló Sík Sándornál. Megdöbbenő, nagyon szép halálarc a párnan. Beszélni nem tud. Suttogását nem értem. Csak ezt: »Nincsen hangom.« Aztán, és ez szívszorító volt: »Nekem is van egy verseskönyvem sajtó alatt.« Később, félig abbamaradva, az a tehetetlen mozdulat, ahogy a karját szokta széttárni. (...) Este hat óra volt, szürkület. Ugyanaz a torkot fojtogató érzés, mint mikor apámat hagytam ott a halottas ágyon.”

Három különböző apafigurához kötődő utolsó emlék montírozódik egymásra ebben a két, különböző műfajú szövegben. Most mégsem ez a fontos számomra, sokkal inkább annak az agóniának

az érzékeltetése, melyben feltárul a szenvedés mélysége, a funkciójukat lassan feladó szervek működésképtelenségéből fakadó némaság.

✱

Babitsot betegsége kényszerítette hosszú szenvedésre, s időleges némaságra. Paradox, hogy miközben hangszálai felmondták a szolgálatot, s környezetével is csak *Beszélgetőfüzetének* segítségével tudta folytatni a verbális kommunikációt, aközben megalkotta élete talán legnagyobb költői teljesítményét, a bibliai Jónás alakjának költői újraformálását. S amennyiben igaz, hogy az epikus mű, a *Jónás könyve* — miként Rába György megállapítja — egyben lírai vallomás is, az újabb történelmi katasztrófa előtt az ország sorsa felett érzett aggodalom kifejeződése, úgy ehhez azt is hozzátehetjük: költészetének utolsó periódusára Babits költészetfelfogásának szerves részévé vált az a „hívóság”, mely két évtizeddel korábban a *Fortissimo* lázadó hangján át is kihallható volt, s ezzel együtt a némaság, a szólni képtelenség, a „szavak hűtlenségének” keserű tapasztalata is — ahogy arról a *Jónás imájának* szép vallomása tudósít.

✱

A prófétai szerepértelmezés kevesebb öniróniával s több tragikummal, de Sík Sándor költészetében is felfedezhető. Az *Éjszaka 1943-ban* című versében olvashatjuk:

*De mit tegyen a férfiú,
Kinek törvénye: tenni,
Ki prófétálni küldetett,
És nem hallgatja senki,
És két halál feni rá fogát,
A kinti és a benti!*

Ebből a küldetéstudatból fakadóan a csend (s mindkét csend, a kinti és benti) tragikus tapasztalat Sík Sándor számára, a költői megnyilatkozásban állandóan meg- és újraalkotódó költő-lét számára ugyanis az elnémulás a meghalással azonos — függetlenül attól, hogy a külvilág káosza kényszeríti-e hallgatásra, vagy a hangképző szervek diszfunkciója. Utolsó versében, *A néma Miatyánkban* az önön végességével számot vető ember saját, végső elnémulásán keresztül talál rá az Isteni Szóval való egyesülés új dimenzióira:

*Mit felelek, hisz nem tudok felelni:
Mit felelhet a Mindennek a semmi!
Akarom élni az egész hitet,
Szeretni, ahogy Isten szeret,
És bízni, bízni akarok,
Abban, amit a Krisztus hozott.*

*Nem érzem, nem is gondolom,
De akarom, akarom, akarom.*

Pilinszky írta Sík utolsó kötetéről: „Ezekben az utolsó versekben már nyoma sincs a kezdet himnikus modorának, de ami fölragyog benne, az valóban fényt áraszt. Nem eszménykép kíván lenni többé, hanem eszményképe az őszinteségnek. Nyomában tisztázottabb lehetőségek nyílnak azok számára, akik egyszerre hallják a kettős hívatást, a papi hivatását és a költészetét. Utolsó kötete így lett valójában nyitánya egy egészen mély drámai lehetőségnek. Ezt igazolja utolsó, e nemben talán legmegragadóbb, legpörébb verse: *A néma Miatyánk*” (Sík Sándor utolsó kötete). Pilinszky sora azért is tanulságos, mert több mint félévszázad távolából segíthet megérteni, mi az a csend, ami Sík Sándor költői életművét ma körülveszi: a felejtés csendje? a megértés(re várakozás) csendje? vagy a meg nem értésé? a belső elmélyülés, az imádság csendje? vagy ennek képtelenségéé? az övé vagy a miénk?

Most még nem tudom.

Gyöngéden és védtelenül

TOMAJI ATTILA

Réz Pál halálára

*Szeretek utazni
leginkább a déli partvidékeken érzem otthon magam
gyakran találkozhattál volna velem
etruszk városok piacain boltíves városkapuk alatt
felkönyöklő mosolygó halottak szoborarcába nézve hosszan
vagy fanyar Retsinával eltelten Kréta ivókútjai fölé hajolva
unottan kószálva Ciprus homok alá temetődött
romjai között s Elba tengerparti kocsmáiban is
ahol a borba tengervizet fröccsent az esti szél*

*És szeretem a pörköltet
ha lehet vadhúsból s tesztek bele bort cukrot mustárt
hogy aki kóstolja sokáig keresse harmóniája titkát*

*És szeretem ha Satie
szól mikor dolgozom mert mintha hallanám*